

КУЛОЛЧИЛИК РИВОЖИДА НАРЗУЛЛАЕВ СУЛОЛАСИНИНГ ЎРНИ

Култашева Нигорахон Данияровна

Камолиддин Беҳзод номидаги

Миллий рассомлик ва дизайн институт

Санъатшунослик ва музейшунослик факультети

Санат тарихи ва назарияси кафедраси мудири,

доцент, с.ф.ф.д. PhD

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола халқ амалий безак санъатининг кулолчилик турида миллий анъаналар, техникани тиклаш борасида икки асрдан буён фаолият олиб бораётган Нарзуллаевлар сулоласига бағишланган.

Калит сўзлар: Хунармандчилик, Ғурумсарой, анъана, сулола, шокоса, печакгул, товоқ, бўртма.

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена династии Нарзуллаевых, которые на протяжении двух столетий работали над восстановлением национальных традиций и техник народного декоративно-прикладного искусства в виде керамика.

Ключевые слова: Мастерство, Ғурумсарай, традиция, династия, шоколад, плющ, тарелка, рельеф.

ABSTRACT

This article is devoted to the Narzullaev dynasty, who for two centuries have been working to restore national traditions and techniques of folk decorative and applied art in the form of ceramics.

Keywords: Masterstvo, Gurumsaray, tradition, dynasty, chocolate, plush, plate, relief.

Ҳар бир миллат ўз хунармандлари фаолиятининг натижалари билан фахрланади. Хунармандчилик ижтимоий муносабатлар намоён бўлишининг шаклларида бири сифатида, фақат жамият салоҳиятини оширишга кўмаклашиб қолмайди, балки ҳар бир инсоннинг қобилияти ва маҳоратини намоён қилиш учун қулай замин яратади, миллатнинг бирлашишига, унинг миллий руҳи

сақланиб қолишига, миллий бойликларини кўпайтиришга ва бугунги глобаллашув жараёнида миллий белгиларини сақлаб қолишига олиб келади.

Ўзбекистонда кулолчилик ҳунармандчилиги мураккаб даврларни босиб ўтишига тўғриқелган. XX аср ўрталарида унинг машҳурлиги ва анъаналари унутилиб кетишига оз қолди. Иккинчи жаҳон урушининг очарчилик йиллари, ҳунармандларга қарши кураш, мажбурий меҳнат, оммавий ишлаб чиқаришга мажбурлаш, партиявий бадий уюшмаларнинг чекловлари, бозорнинг йўқлиги – буларнинг барчаси кулолчилик каби асрлар давомида ривожланганбуюк миллий санатни йўқ бўлиб кетиш чегарасига олиб келди. Сулолавий анъана ва билимлар йўқола бошлади, шогирдлар ҳунарни давом эттирмай қўйдилар. Натижада, Ғурумсарой, Каттакўрғон, Шахрисабз ва Денов каби йирик кулолчилик бадий мактаблари йўқ бўлиб кетишига сабаб бўлди. Бироқ, мустақиллик йилларида кўплаб бадий мактаблар қайта тикланди, ҳунармандларнинг жонбозлиги туфайли анъаналар уйғонди. Бу каби мактаблар орасида Бухородаги кулолчилик мактаблари, хусусан Нарзуллаевлар сулоласининг ўрни катта. Шу сабабли Ғиждувон кулолчилиги маркази кесимида уста кулол Алишер Нарзуллаев ижодини ўрганиш долзарб аҳамиятга эга.

Нарзуллаевлар сулоласи ҳақли равишда усто Шарафиддин Ғиждувоний билан бошланади. У 1790-йилда туғилиб, узоқ умр кўрган ва 95 ёшида вафот этган. Шарафиддин Ғиждувоний ўз маҳоратини ўғли Эргаш Кулолга ўргатиб кетади. Сулоланинг мазкур илк намоёндалари ижодидан намуналар бугунги кунда оиланинг архивида ҳамда Ўзбекистон музейларида сақланади. Эргаш Кулол сулоласи авлодини унинг икки ўғли давом эттирган. Усто Нарзи Эргашев ва усто Тош Эргашев оталари каби машҳур косагар бўлишган. Уларнинг аксарият қисми оила архиви ва музей коллекцияларида яхши сақланиб қолган. Тош Эргашевнинг тақдири фожеавий яқун топган. 1937-йилда у сталин репрессияларига учрайди ва сургун қилмнади. Бугунги кунга қадар унинг сургундан сўнгги тақдири ҳақида маълумотлар йўқ. Айнан унинг сургун қилинишидан кейинги даврлар кулолчилик санъатининг ҳам инқирози йиллари бошланади. Умуман ҳунармандчилик, устоз-шогирд анъаналари секин-аста йўқолиб боради. Бу йиллар оралиғида Нарзуллаевлар сулоласида ҳам кўп анъаналар унутилди ва уларни тиклаш учун яна узоқ йиллар талаб этилди.

Кейинчалик сулолавий кулоллар тақдири катта қийинчиликларни бошдан кечирди. Ғиждувон кулолчилиги марказида иккита йирик кулоллар бўлган бу усто Нарзуллаевлар ва усто Умаровлар сулоласи. Нарзуллаевлар сулоласи деярли катта авлодларини йўқотган эди ва йўқ бўлиб кетиш остонасида турган эди. Усто

Нарзи Эргашев 1932 йилда вафот этган вақтида, унинг ўғли Ибодулло атиги беш ёшда бўлган. Тош Эргашевдан эса меросхўр қолмаган эди. Усто Усмон Умаров Н. Эргашевнинг аёлини турмушга олади ва ўғли Ибодуллога оталик қила бошлайди. Шу тарзда икки машҳур кулоллар авлоди ўзаро бирлашади. Усто Ибодулло Нарзуллаев У.Умаров кўлида маҳоратли кулол бўлиб вояга етади. Икки кулолчилик анъаналарини уйғунлаштирган ҳолда кўплаб анъаналарни қайта тиклашга муваффақ бўлади. Шунингдек, у сулолага хос шахсий услубни, техникани яратишга эришади. Айнан Ибодулло Нарзуллаев ижоди ва фаолиятидан йўқ бўлиб кетиш остонасида турган Ёшдурвон кулолчилиги маркази қайта тикланади ва ривожлана бошлайди.

Ёшдурвон кулолчилик мактабида Нарзуллаевларсулоласи ўрни жуда катта. Айнан Ибодулло Нарзуллаевдан бошланган бу сулола бугунги кунда ўзининг муносиб давомчиларига эга. XX асрнинг иккинчи ярмида Ёшдурвон кулолчилик анъаналари Усмон Умаров ва унинг ўғли Ибодулло Нарзуллаевлар ривожлантиришган. Улар турли хил косаларни тайёрлаш бўйича уста кулол косагарлар бўлган. Коса ёки шокоса бир неча турларга бўлинган қаймоқкоса, қаймоқ учун, ёки сутни бети учунжир коса, сут учун коса журбон, овқат учун ним коса, кичикроқ ўртача коса.

Ибодулло Нарзуллаев катта иштиёқ билан қадимги нақшларни ўрганиб янги нақшларни, орнаментларни яратиш устида иш олиб бродан. Шундай нақшларни янгилик қилиб яратганлари товус думи ва сомонийлар мақбараси нақшли лаганларни ўйлаб топган отаси бу нақшларни қўлламаган. У эски қадимги лаганлардан нақшларни чизиб олиб ўзини ясаган маҳсулотларига тадбиқ этган. Булардан даста гул - кичкина гулдаста, лунда даста гул аянма, гулдаста тури. Ленинградда, Эрмижада бўлганда номаълум Ёшдурвонлик уста кулолни 1901- йилдаги яратган иши билан маҳлиё бўлиб қизиқиб қолади, Ёшдурвонлик устани нақшида печгул- печакгул бошқа нақш элементлари ислими, думи товус –товус думи, морак – илонча билан уйғунлашиб кетганди. И.Нарзуллев бу ишни каталогдан топди ва ўзини ишларида айнан шуларни такрорлади, енгил ўзгартиришлар киргизди ва бошқа элементлар қўшди.

1960-йилларда усталарни маҳаллий ишлаб чиқариш тизимига ўтказилиши қийн даврларга олиб келди. 1961 йил И Нарзуллаевни устахонаси тохтади ва бекилди. Шу йили Ибодулло Нарзуллаев ва отаси Усмон Умаров Рига шаҳридаги керамика заводига кетишди, у ерда бир қанча кулолчилик ишларини ишлаб чиқариш шуғулланишди. Бундан кейин 15 йил давомида 1976 йилгача улар

Тошкентга ва Самарқандда ишладилар, фақат 1976 йилга келиб узоқ қийналишлар ва машақатлардан сўнг Ибодулла Нарзуллаев Ғиждувонга турар жой учун ер олди, лекин фақат устахонани қуришга улгурди. 1978- йили у биринчи маҳсулотини куйдирди ва бундан жудда хурсанд эди. Маҳаллий ҳокимиятнинг турар жой учун ажратилган ерга Нарзуллаев устахона қургани учун қаршилиқларга қарамай, маҳсулотига бўлган паст эҳтиёжига қарамай, қийинчиликларни енгиб И Нарзуллаев фидокорона меҳнат қилди ва янги маҳсулотлар устида иш олиб борди.

Ўғли Алишер Нарзуллаев бу воқеаларни қуйидагича хотирлайди: “1978 – йилдан 86 – йиллардан отам рўзғорни тебратиш учун хатто бешиқлар учун бешиқтувак, нон ёпиш учун тандир ясарди чунки бу маҳсулотлар Бухоро, Ғиждувон, Навои, Шофиркон, Ромитон ахолиси талабгор эди”. Лекин И.Нарзуллаев ўзини севимли кулолчилигини ҳам эсдан чиқармасдан шуғулланарди ва турли хил бадий рўзгор буюмларини яратарди. 1979- йил ушбу сатрлар муаллифи Ғиждувонга бўлган сафари чоғида И.Нарзуллаев билан уни устахонасида, узоқ вақт узилишдан кейин, яна ўзини керамик буюмларини яратиш устида ишни бошлаганда, кўринишга муяссар бўлди.

1970-йиллар охиридаги ишларда ҳақиқий Ғиждувон керамикаси анъаналарига мос орнамент ва талқин тикланади. Булар турли хил катта бўлмаган идишлар косалар – коса дуюба, шокоса, ширкоса, шокоса лабгардон, коса лабгардон ва бошқалар. Маҳсулотларни кўп қисмини ясси думалоқ ўрта катталиқдаги идиш лаганлар ташкил этади, турли хил ўсимликлар ва зооморф расмларинакшлари бўлган. Бу нақишлар марказида кенг лотос гули нақши – лунда даста гул нақши стиллаштирилган товус думи нақши, бодом гули нақши ва бошқа гуллар мотувли нақшлар. Уни ишларида Исмоил Сомонийни Бухородаги мақбараси кўриниши алоҳида ўрин тутди.

Уни ўғли Алишер ва Абдулла Нарзуллаевлар бугунги кунда ҳам Ғиждувон керамикаси анъаналарини давом эттиришмоқда. Иккала ака укалар бир мактаб анъаналарида иш олиб боришгани учун биз катта акаси Алишер Нарзуллаевни ишидаги технологик ва ижодий усулларини ҳарактеристикасига алоҳида тўхталиб ўтамиз. Алишер Нарзуллаев улолчилик билан 1978-йилдан бошлаб тўлалигича шуғуллана бошлайди. У отасидан қолган буюмлар, идишлар ва эскизлардан фойдаланиб ишлади, бази нарсаларни ёддан қилди. 1990 йилларга келиб шогирд тайёрлай бошлади. Ҳозирда Алишер Нарзуллаевни 100 дан ортиқ шогирди ва ўқувчиси бор, ўғиллари ҳам отасига ишларида ёрдам беришяпти,

Олимжон (1982 - йил туғилган) Обиджон (1984 - йилда туғилган) ва Акмал (1989 – йилда туғилган).

Алишер Нарзуллаевни сўзига кўра Гиждувон керамикаси формалари ассортиментини кўпайтиришга эришибди. Шундай қилиб отасини махсулотлари тури 20 - 25 турдан иборат бўлса бугунги кунда Алишер 60 турдаги қуйма керамик буюмларни тайёрланади. Бироқ буюмларни асосини буюмларни анъанавий турлари ташкил қилади, уларни ичида етакчи ўринда ўрта катталиқдаги ясси идиш, лаган эгаллайди. Базида бу турдаги лаганлар табак деб номланган. Гиждувонда турли хил ясси думалоқ идишлар, лаганлар, палов лаган, оқ сафид, лаби гардон, лангари - лангаргаа ўхшаган ва кашқари - катта лагандан ташқари, А.Нарзуллаев формаси кўриниши турли бўлган косаларни, коса, ним коса, машади коса, дукки коса, суч коса, катта типдаги идиш - паёла, мевалар учун ваза - мевадон, қанд учун - қанд дон, нон учун нон дон, суёқ овқат учун турли ўзига ҳос идишлар тайёрлади. Махсулот турларинг кўплиги ва ранг-баранглиги Гиждувон кулолчилиги ўзига хослигини кўрсатиб беради.

Алишер Нарзуллаев киритган янгиликларидан бири сирланган катта ҳумнинг яратилишидир. Бундай катта ҳумларни оҳирги юз йилда ҳали ҳечким ясамаган. Оҳирги вақтларда асосий иши маиший буюмларни тайёрлашдан ташқари буюртмага қоплама плиткасини ва интерер керамикасига оид бошқа махсулотларни яратади. Ҳом ашё сифатида Нарзуллаев оқ, қизил ва сариқ лойни маҳалий тупроқдан олиб унга оловга чидамли тупроқ гулвата ва кварц - оқ тош қамиш пуҳи тузгак – тузоғ ва турли ҳил органик моддалар сомон, қипик, тош кўмирларни кўшади.

Бугунги кунда мазкур сулоланинг энг ёш вакили Обиджон Нарзуллаев ҳам фаол ижодкорлардан ҳисобланади. Унда ранг ва шаклни ҳис этишда ажойиб қобилияти мавжуд. Обиджон ясаган буюмлар жуда енгил, гўё пат каби. Бу буюмлар кўлда жуда нафис ва ёқимли ҳис этилади. Гиждувон кўзалари муҳим жисмоний хусусиятга эга бўлиб, ўзида иссиқликни кучли сақлаб туради. Бунинг сабаби қамиш парининг лойга кўшилиши билан изоҳланади. У лойни қориш жараёнида кўшилади. Таркибида қамиш пари қоришмасидан тайёрланган буюмлар жуда узоқ вақт иссиқликни ушалб туриш хусусият касб этади. Буюмни қиздириш жараёнида бу пар ёниб кетадига идиш деворида кўплаб микроюзалар ҳосил қилади ва натижада кўзачалар уникал термосга айланади.

Нарзуллаевлар сулоласи ишлаган буюмлар бадий безаги билан ҳам тубдан ажралиб туради. Улар хом идиш юзасидан жуда қалин қатламда бўёқ суртмаси беришади ва буюм печда қиздирилиши жараёнида бўртма тасвир эффеқтини

беради. Ғиждувон усталари бу каби бўёқларни бир неча қатламларда беришади ва шундан сўнг буюмлар юзи сирланади. Натижада шишасимон бўртма безаклар ҳосил бўлади ва мазкур марказнинг ажраибтурувчи хусусиятига айланади. Бу каби кулолчилик буюмларининг сиртига ёруғлик тушганда нақшлар янада жиловланиб кетади. Нарзуллаевлар сулоласи вакиллари доимий изланишда. Масалан, сўнгги йилларда улар томонидан қора ғиждувон кулолчилиги росписи техникасини тиклашга муваффақ бўлишди. Бу албатта, чуқур илмий изланишлар асосида натижа берган.

Ибодулло Нарзуллаевнинг 11 та фарзанди бор. Уларнинг деярли барчаси отасининг хунарини давом эттиришган. Бугунги кунда сулоланинг саккизинчи авлоди хунар ўрганмоқда. Алишер ва Абдулла Нарзуллаевлар кулоллар авлодининг олтинчи бўғини ҳисобланиб, оталари Ибодулло Нарзуллаевдан мерос қолган кулолчилик устахонасида ижод қиладилар. Кулоллар томонидан ясалган товоқ, дуобикоса, машади коса, кўза, нақшин товоқлар билан бирга, уларнинг ижодида 60 дан ортиқ анъанавий шаклга риоя қилиш хусусиятлари хосдир. Ғиждувон кулолчилигининг ўзига хос жиҳатларидан бири, унда ҳайвонлар тасвиринингқўлланилишидир. Юқори малака ва маҳоратга эга юқори авлод ҳамда маҳорат сирларини эгаллашга ошиққан интилувчан ёш аждодлар – буларнинг барчаси кейинги муваффақиятлардан дарак беради. Алишер Нарзуллаевнинг уч ўғил ва бир қизи бор, уларнинг барчаси кулолчилик санъатининг сир асрорларидан хабардор. Мазкур сулоланинг салкам икки асрлик тарихи халқ санъатининг анаъаналари нафақат сақланиб қолганлиги, балки Ғиждувон кулолчилик маркази ва Нарзуллаевлар сулоласи давомчилари саъйи ҳаракати билан давом этаётганлигидан дарак беради.

ИЛЛЮСТРАЦИЯЛАР

Ибодулло Нарзуллаев иш жараёнида.

Нарзуллаевлар ижодидан намуналар

Алишер Нарзуллаев ижодидан намуналар

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. Веймарн Б.В. Искусство Средней Азии, М., 1940.
2. Рахимов М.К. Художественная керамика Узбекистана. Ташкент, 1961.
3. Хакимов А. “История искусств Узбекистана”: Учебное пособие/А.Хакимов; – Т.: «Info Capital Group», 2018. –372 с.
4. Хакимова А. Художественное наследие ислама // Мозийдан садо, 2006. №2.
5. Хайитбобоева Х.П., Джўраева М.З. [Топкент ёғоч ўймакорлигида Ибрагимовлар сулоласининг ўрни](#) / Восточный ренессанс: инновационные, образовательные, естественные и социальные науки.
6. D Alimkulova - ACADEMICIA: An International Multidisciplinary, 2021
7. Култашева Н. Development of portrait of Uzbekistan during the early 20th century. Journal of Contemporary Issues in Business and government. Vol.27 https://cibg.org.au/article_9884.html
8. Максумова, Ф. А. (2022). Ландшафтный дизайн в городской среде. взгляд в прошлое, (SI-1).